

RİSÂLETÜ'L-HAMEVÎ'DE İMAM HAMEVÎ'NİN BAZI FIKHÎ MESELELERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Yusuf BALTA*

Öz

İmam Hamevî (ö. 1098/1687), üretken ve önemli bir Hanefî âlimidir. Kayıtlarda, İmam Hamevî'ye *Risâletü'l-Hamevî* adlı bir risale nisbet edilmektedir. Bu risalede, Hanefî fakihlere ait *Kenzü'd-dekâ'ik* ve bazı şerhleriyle, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm* gibi önemli fıkıh kitaplarının asıl metinleriyle şerhleri arasındaki bazı konularda, bilgi ve usul kaynaklı tenakuzlara değinmiştir. Bunlar, ilk bakışta herkesin fark edemeyeceği ama sağlam bir hukuk mantığının süzgecinden kaçmayacak cinsten çelişkilerdir. İmam Hamevî'nin, tespit ettiği bu çelişkileri şöyle sıralamak mümkündür: Hanefî mezhebinin prensiplerine ters düşen içtihatlar, kelimelerin fikhî istılah anlamları ve fiillerin harfî cerlerle kazandıkları anlamların ihmal edilmesi, *âmm* ve *hâss* ifadelerinin cümle içinde sıralanması ve bu sıralamada kullanılan atf harflerine bağlı anlam inceliklerinin dikkate alınmaması bunlardan bazılarıdır. Bu gibi eksikliklerden dolayı Hanefî mezhebinin müftâ bih içtihatlarıyla şerhlerdeki yaklaşımlar çelişmektedir. Bazen de Hanefî mezhebiyle diğer mezhepler arasındaki ihtilaflı meselelerin sonucunu ilgilendiren hükmün kapsam ve sınırları doğru tespit edilemediğinden metin ve şerhler arasındaki çelişkili yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu netice, Hanefî mezhebinin içtihatlarıyla diğer mezheplerin içtihatlarının birbirine karışmasına sebep olmaktadır. İşte İmam Hamevî, tespit ettiği bu tenakuzları dil ve Hanefî mezhebinin ilkeleri açısından değerlendirmiş ve yedi maddede toplayıp izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî Mezhebi, Hamevî, Kenzü'd-dekâik, Nikâh.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Assistant Professor, Artvin Coruh University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law Artvin, Türkiye, ybalta@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5753-8341.

IMĀM HAMAWĪ'S CRITICISM ON CERTAIN FĪQH ISSUES IN HIS RISĀLAT AL-HAMAVĪ

Abstract

Imām Hamawī (d. 1098/1687) is a productive and important Hanafī scholar. The records indicate that Hamawī is referred to have a treatise named *Risālat al-Hamavī*. In this treatise, he addresses some contradictions in terms of information and methodology on certain issues in important Hanafīd fiqh texts such as *Kenzu al-dakāik* and *al-Hidāyah sharkhu Bidāyet al-Mubtedī*, *Durer al-ḥikkām fī sharkhi Durer al-ahkām* with certain commentaries. These contradictions are of the kind that cannot be noticed by everyone at first glance, but will not escape the filter of a sound logic of law. It is possible to list some of these contradictions as determined by Imām Hamawī as follows: Ijtihads that contradict the principles of the Hanafī school of law, the legal meaning of the words and neglecting the meanings verbs gained with shibh sentences, the order of the meanings of the words in the sentence and the reference to these letters. As a result of such deficiencies, the approaches in the annotations contradict the *mufta bih* icthad of the Hanafī school of law. Sometimes conflicting approaches between texts and commentaries emerge, as the scope and boundaries of the provision concerning the outcome of disputed issues between the Hanafī school of law and other schools cannot be determined correctly. This result leads to the confusion of the ijthads of the Hanafī school of law and other schools. Imam Hamawī evaluated these contradictions in terms of language and the principles of Hanafī school of law and collected them in seven articles.

Keywords: Hanafī school of law, Hamawī, *Kenzu al-dekāik*, marriage.

في "رسالة الحموي" تقييمات للإمام حموي في بعض قضايا الفقه

الملخص: الإمام حموي (المتوفى 1687/1098) هو عالم حنفي منتج ومهم. في السجلات ،

يُنسب إلى الإمام حموي رسالة الحموي.

في هذه الرسالة ، بعض النصوص الهامة لكتب الفقه ومعرفة بعض كتب الفقه الهامة ، مثل كنز الدقائق وبعض التعليقات التي تنتمي إلى علماء حنفي ، والنصوص الأصلية لكتب الفقه الهامة مثل الهداية في شرح بداية المبتدي ، درر الحكام شرح غرر الأحكام وأشار إلى الصمود الإجرائي. هذه تناقضات في الجنس لا يمكن لأي شخص أن يلاحظها للوهلة الأولى ولكنه لن يفلت من تصفية منطق قانوني قوي. من الممكن سرد هذه التناقضات التي حددها الإمام حموي على النحو التالي: السوابق القضائية تتعارض مع مبادئ المذهب الحنفي ، واحتمال معاني الكلمات مع العبارات ، والأفعال مع المعنى بالحرف و ترتيب لفظ العام والخاص في الجملة والنظر في خفايا الاقتباس المستخدم في هذا الأمر. بعض منهم. بسبب هذه النواقص ، تتناقض فتوي المرجوح والتفسيرات في الشروح في المذهب الحنفي. في بعض ، لأنه لا يمكن تحديد نطاق وحدود البند المتعلق بنتيجة القضايا الخلافية بين المذهب الحنفي والطوائف الأخرى بشكل صحيح ، تظهر مناهج متناقضة بين النص والشروح. تؤدي هنا بتقييم هذه الكلمات من حيث. هذه النتيجة إلى الخلط بين فقه المذهب الحنفي وفقه المذاهب الأخرى. قام الإمام حموي لعة ومبادئ الطائفة الحنفية وجمعها في سبع مقالات

كلمات مفتاحية: المذهب الحنفي ، حموي ، كنز الدقائق ، النكاح .

A. GİRİŞ

Tam adı, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî'dir. Hama asıllı olduğu için İmam Hamevî, Mısır'da yetiştiği için "Mısırî" nisbeleriyle anılır. Doğum tarihi bilinmemekte ve hayatı hakkında geniş bilgi mevcut değildir. Nisbesinden anlaşıldığı kadarıyla Hama'da doğmuştur. Yaşamını ve eğitim hayatını Mısır'da devam ettirmiştir. İmam Hamevî'nin Kahire'de ders aldığı hocalardan bazıları şunlardır: İbn Allân (ö. 1057/1648),³ Nûreddin el-Üchûrî (ö. 1066/1656), Şehâbeddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659),⁵ Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659),⁶ Halîl b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668)⁷ ve Nûreddin eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676).¹

Hanevî fıkında derinleşmiştir. Yine ilmi edebi alanların çoğunda söz sahibidir. Kahire'de Süleymaniye ve Hüseyniye medreselerinde ders veren İmam Hamevî'nin birçok eser kaleme aldığı, kaynaklarda zikredilmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Dureru'l-'ibârât ve Gureru'l-işârât fî tahkîki me'ânî'l-isti'ârât; ed-Dureru's-semîne fî hukmî's-salât fî's-sefîne; en-Nefehâtu'l-miskiyye fî sinâ'ati'l-furûsiyye; Gamzu 'uyûni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir; Hâşiye 'ale'd-Durer ve'l-Gurer, Keşfu'r-remz 'an beyânî'l-Kenz; Nefehâtu'l-kurb ve'l-ittisâl bi-isbâti't-tasarruf li-evliyâillâh ve'l-kerâmet ba'de'l-intikâl; Tezhîbu's-sahîfe bi-nusreti'l-İmâm Ebî Hanîfe*.² İmam Hamevî'nin 1098/1687 yılında vefat ettiği bilinmektedir.³

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki "Hamevî" maddesinde, İmam Hamevî'ye ait birçok yazma risaleden bahsedilmektedir. Ancak burada, *Risâletü'l-Hamevî* adıyla makalemizde incelediğimiz bu risalenin adı geçmemektedir.⁴ *Hanevî Fıkıh Âlimleri* kitabını hazırlayan Ahmet Özel, Süleymaniye Kütüphanesi ve Beyrut Kütüphaneleri'nde, Hamevî'ye ait çok sayıda risalenin ayrı ve birlikte bazı yazma mecmualarda mevcut olduğunu yer ve numaralarıyla belirtmektedir.⁵ Yani kaynaklarda bu risalenin adı doğrudan

¹ Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî", *DİA*, XV, 457; Ahmet Gemi, "Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi'-Nahiv", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/3, yıl:9, cilt: IX, sayı: 21, s. 587-588.

² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1970, 1: 281; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm* Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002, 1: 239; Sinanoğlu, "Hamevî, Ahmed b. Muhammed", 457; Mustafa Sinanoğlu, "Hamevî", *DİA*, XV, 457; Gemi, *Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi'-Nahiv*, 588.

³ Sinanoğlu, "Hamevî", *DİA*, XV, 456-457; Ahmet Özel, *Hanevî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 321-322.

⁴ Sinanoğlu, "Hamevî", XV, 456-457.

⁵ Ahmet Özel, *Hanevî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 321.

zikredilmemektedir. Mardin Artuklu Üniversitesi öğretim üyesi Ahmet Gemi, bu risalenin Ankara Milli Kütüphane’de *Risâle fi Zeferâti Mahrur ve Nefşeti Masdûr* adlı eserin içinde 64/a’da *Risale fi’-Nahiv* ibaresi ile geçtiğini belirtmektedir. Bu nüshanın içinde bulunduğu *Risâle fi Zeferâti Mahrur ve Nefşeti Masdûr* adlı kitap, Ankara Milli Kütüphane’de, 55 Hk 536/4 arşiv numarası ve 1633 DVD numarası ile kayıtlıdır. 56b-65b+I sayılı varaklarda toplamda 10 varak, 21 satır, 204x143-154x85 mm. ebadında olan risâlenin miklebi yırtılmış, sertabı sırtı kahverengi meşin deffeleri açık kahverengi kâğıt kaplı karton cilt ve söz başları kırmızıdır. 1076/1666 yılı Şevvâl ayınının 15’inde bitirilen nüshanın müellif tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Kendisi de bu risaleyi *Risale fi’-Nahiv li’-Hamevî* olarak isimlendirmiştir.⁶

Çalışmaya konu olan bu risalenin ikinci nüshası, üzerindeki kayıtlara göre, Suudi Arabistan Krallığı, Riyad Melik Suûd Üniversitesi yazma eserler bölümünde Arapça olarak mevcut olduğu, 166 numara ile kayıtlıdır. Yine bu nüshanın hicri 13. yüzyılda, müellifin hattından örnek alınarak aynen istinsah edildiği nakledilmektedir. Müstensihinin adı kayıtlı değildir. Risalenin sonunda da müellifin hattından nakledildiği tekrar hatırlatılmaktadır. Hattı nesh, 8 varak, 27 satır, ebatları 21x14,5 cm- olan risâlenin satır başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Üç ayrı konudan bahseden risalenin nahiv kısmını Ahmet Gemi, tahkikli olarak *Hamevî’ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risale Fi’-Nahiv* adıyla makale olarak yayınlamıştır.⁷ Ahmet Gemi, Ankara Milli Kütüphane’den alınan ve Suudi Arabistan Melik Suud Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshaları bizimle paylaşmıştır.

Risalenin yazma haline bir isimlendirme yapılmadığı ancak, kütüphane kataloğunda *Risâletü’-l-Hamevî* olarak kaydedildiği görülmektedir. Biz de bu kaydı esas aldık. İmam Hamevî’nin *Risâletü’-l-Hamevî* adlı bu eseri, *nahiv*, *beyan* ve *fıkıh* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Hamevî’nin ele aldığı fikhî meseleler ise, (7/a) ve (8/b) varaklar arasında bulunmaktadır. Bu çalışmada, fıkıhla ilgili bölüm ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuş, risaledeki fıkha dair yedi meselenin kaynakları tespit edilmeye çalışılarak, İmam Hamevî’nin yaptığı itirazlar kaynaklar karşılaştırılarak incelenmiştir.

İmam Hamevî, risalenin mukaddimesinde, özetle beyan, nahiv ve fıkha dair olan bu risaleyi neden yazdığını şöyle açıklamıştır: “Edep içerisinde (ayın ışığının güneşin ışığının yerine geçemeyeceği benzetmesini hatırlatarak), aklıma gelip

⁶ Gemi, *Hamevî’ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi’-Nahiv*, s. 588.

⁷ Gemi, *Hamevî’ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi’-Nahiv*, s. 588.

sıralananlardan küçük bir parçayı (nebze) gözler yaklaşınsın, gönüller lezzet alsın diye kaleme aldım. Beyan, nahiv ve fıkha dair tespit ettiğim birbirine karışmış yirmi meseleyi akıl sahiplerine arz etmeye ihtiyaç duydum ve arz ettim. Bozuk, kaymış ve çarpılmış olanın konumunu belirtmek, hakkı gerçekleştirmek, batılı iptal etmek için beyan ettim,” gibi gerekçelerle açıklar. Risale bu haliyle çok alanlı bir çalışma örneğidir.

İmam Hamevî, kendisi Hanefî fukahâsından olmasına rağmen, Hanefî fakihlerin eserlerini tenkit etmiştir. Risalede irdelediği meseleleri, başından sonuna ele alarak konu bütünlüğü içerisinde vermemiştir. Sadece itiraz ettiği noktalara değindiği için konular bağlamından kopuk gibi durmaktadır. Okuyucuya kolaylık olsun diye risalede ele alınan fikhî meselelerin bütünlük oluşturup tam anlaşılabilmesi için konuların alıntı yapılan kaynaklardan tamamlanması yoluna gidildi. Tespit edilebildiği kadar, risalede atf yapılan eserler ve tamamlanan konular, dipnotlarda gösterildi. Ayrıca risalenin aslında olmamasına rağmen, bu yedi mevzu, muhtevaları dikkate alınarak başlıklandırıldı. İmam Hamevî, beyan ve nahivle ilgili değerlendirmelerini tamamladıktan sonra üçüncü maksadının fikhî bahisler olduğunu söyleyerek mevzuları tartışmaya başlamış, ele alacağı konuyu birinci, ikinci mevzu... şeklinde sıralamış, bunları kaynak vererek “kâle (dedi ki)” tarzında sunmuş, kendi değerlendirmesine de “ekûlü (ben derim ki)” ifadesiyle başlamıştır. Burada bahsedilen konular eserdeki sırasıyla ele alınacaktır.

B. NİKÂHTA RIZA

Mevzu 1: Muhakkik Molla Hüsrev (ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm* adlı kitabının, *Kitabu'n-Nikâh* bölümünde şöyle demektedir: Nikâh esnasında taraflardan her birinin diğerinin sözünü (icab-kabulü) duyması şarttır. Birbirlerini (icab ve kabulü) duymamaları, taraflar açısından rızanın gerçekleşmesine engel olur. Rıza gerçekleşmeyince de nikâh inikâd etmez.⁸

Molla Hüsrev'in yukarıda geçen, nikâhın inikadının rızaya bağlı olduğu açıklamasını değerlendiren Hamevî, Molla Hüsrev'in *Dürer* ve *Ğurer* adlı eserindeki meselenin açık bir mesele olduğunu söylemekte, bu gerekçelendirmeye (ta'lil) göre, rıza gerçekleşmediğinden, mükrehin nikâhının da sahih olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü duymama gibi ikrah, ihtiyarı ifsat ettiğinden rızayı yok etmektedir. Yani ihtiyarı bozup rızanın tahakkukuna engel olan ikrah, duymama gibi, nikâhın inikadı açısından da engel (mânia) teşkil

⁸ Muhammed b. Ferâmûz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, Karaçi: [y.y.], 1980, I, 329.

etmektedir. Ancak, Hanefilere göre nikâh, “yemin, azat etme ve talakta” olduğu gibi feshi kabul etmeyen ve rızaya dayanmayan akitlerden olduğundan ikrah hükme tesir etmez. Onlara göre mükrehin nikâhı geçerlidir ve hukuki sonuç doğurur.

Hamevî'ye göre, Molla Hüsrev'in *Dürer* adlı eserinde yazdığı gibi, rıza, nikâhın inikâdının rüknü olan icab-kabulün şartıdır. Hamevî, “Bu durumda, ikrah neticesinde meydana gelen icab-kabulün, rıza şartı tahakkuk etmediğinden nikâhın kurulmasına tesir etmesi gerekirdi.”, demektedir. Ancak İmam Hamevî, Molla Hüsrev'in *Dürer*'deki, “Nikâhta taraflardan her biri, diğerinin icab ve kabulünü duyması şarttır. Birbirlerinin icab ve kabulünü duymamaları, taraflar açısından rızanın tahakkuk etmemesine sebep olur. Rıza olmayınca da nikâh inikâd etmez.” ifadesinin aksine, Timurtaşî (ö. 1006/1598)'nin *Tenvîru'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*⁹ adlı eserinde ve diğerlerinde,¹⁰ “Mükrehin nikâhı, köle azadı ve talakta olduğu gibi sahihtir.” denildiğini ifade etmiştir. Yani ikrah, nikâhın hukuki sonucunun doğmasına tesir etmez. Hatta mükreh, ikrah sonucu azat ettiği kölenin değerinin tazmini için başvuru yapsa, kölenin bedelinde anlaşılamamaları halinde, mükreh kararlaştırıldığı iddia edilen bedelin yarısına hak kazanır” şeklinde köle azadıyla ilgili bir beyanın olduğunu eklemektedir. O halde bu meselede ortaya çıkan doğru, taraflar arasında rıza lafzının sakıt olması meselesidir. Çivizâde'nin *Talîlü Kitâbi'd-Dürer ve'l gurer fi ba'di'l mevâd*’inde¹¹ “Duyma yoksa nikâhın inikadı da yoktur.” denilir. Bunun manası da tarafların birbirini duymasıdır. Duyma, icap ve kabulün şartıdır. Mu'teber kaynaklarda böyle açıklanmıştır. O halde şart (duyma) yoksa meşrut da (icap-kabul) yoktur. İcap ve kabul nikâhın rüknü olduğundan bu ikisi olmadığında nikâh da kurulmaz. Çünkü rıza tahakkuk etmemiştir.

Sonuç olarak *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-ahkâm*'da, nikâhta rızanın tahakkuku için taraflardan sadır olan icap ve kabulü (ihtiyarı) tarafların duyması gerekir. Bu nikâhın inikadı için şarttır. Yani duyma olmadığında icap ve kabulün uyumuyla müspet irade meydana gelemez. Müspet iradenin neticesi olan rıza tahakkuk etmeyeceğinden nikâh inikad etmez. Bu sebep sonuç ilişkisine bağlı olarak Hamevî, rızanın olmamasından dolayı mükrehin nikâhının da sahih olamayacağı sonucunun çıkacağını söylemektedir. Hamevî, Timurtaşî'nin

⁹ Alâüddîn Muhammed b. Ali Haskafî, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîrü'l-ebşâr*, b.y.: y.y., ts., s. 141-142 (Not: Şemsüddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ömerî et-Timurtaşî'nin “*Tenvîru'l-Ebsâr ve Câmi'u'l-Bihâr*” adlı eserine ulaşamadığımızdan şerhini kaynak olarak gösterdik.)

¹⁰ İmam Hamevî, “diğerleri”yle hangi eserleri kastettiği konusunda imada bulunmamıştır.

¹¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 246.

Tenvîr'i ve diğerlerindeki, mükrehin nikâhının sahih olduğu değerlendirmesinin, Molla Hüsrev'in *Dürer*'indeki, "Rızaya delalet eden duyma olmadığında nikâh inikad etmez." ifadesiyle çeliştiğini böylece ortaya koymaktadır. Hamevî'ye göre tarafların birbirini duymamasına bağlı olarak sakıt olan irade ve sonucu olan rıza, mükrehin nikâhı durumunda da sakıt olmalı denmeliydi. Nikâhın inikadına tesir etmeliydi. Tarafların birbirlerini duymaması halinde tahakkuk etmeyen rıza ikrahla da gerçekleşmemektedir. Çünkü hem duymama hem de ikrah iradeyi bozduğundan rızayı yok etmektedir.

C. NİKÂHTA ŞAHİTLİK

Mevzu 2: İmam Hamevî, Neseî (ö. 710/1310)'nin, *Kenzü'd-dekâ'ik* isimli eserinde, *Kitabü'n-Nikâh* bahsinde, "...Nikâh, akıllı, bâliğ, fâsik veya haddi kazf uygulanmış olan müslüman iki hür erkek veya bir hür erkek ve iki hür kadının şahitliğinde sahih olur."¹² dediğini aktarmıştır.

Hamevî, bu ikinci mevzuda nikâh akdinde şahit olabilecek kimselerle ilgili olarak Neseî'nin *Kenz*'inde geçen "kazf haddi uygulanmış iki kimse" (محدودين في قذف) mutlak ibaresini, Şârih İbn Nuceym (ö. 1005/1596)'in yaptığı şerhte, "ikisi de tövbe ederlerse," (وقد تابا) sözüyle kayıtladığını belirtmiştir. Sonra İbn Nuceym, "bu kaydın gerekli olduğunu" (ولا بد من هذا القيد) belirtmiştir. Yine İbn Nuceym, *Kenz*'in metninde "fâsıkayni" ((فاسقين) kelimesinden sonra, "haddi kazfe uğrayan iki kimse" (محدودين في قذف) ibaresinin zikredilmesini de "aksi takdirde tekrara düşülürdü" (والأ لزم التكرار),¹³ diye açıklamıştır.

Neseî'nin yukarıda zikredilen nikâhta şahitlikle ilgili *Kenz* metni ve İbn Nuceym'in şerhindeki ilavelerini değerlendiren Hamevî, "Bu mesele, iki açıdan üzerinde düşünülüp tartışılmaya açıktır." diyerek bahsi geçen kayıtlamaya ve "Aksi takdirde tekrara düşülürdü." ilavelerine itiraz etmektedir. Birincisini şöyle ele almaktadır: Şârihin, "haddi kazf uygulanmış iki kimse" (أو محدودين في قذف)

¹² Abdullah b. Ahmed Neseî, *Kenzü'd-Dekâ'ik*, Beyrut: y.y., 2005, s. 34. (Not. Bu kısım, İmam Hamevî'nin değerlendirdiği kısmın başlangıcıdır. "Nikâh, milki müt'a kastedilerek (icap-kabülle) yapılan bir akittir. Nikâh (itidal halinde/zinaya düşme korkusu olmadığı müddetçe) sünnettir. Tevâkan yani evlenilmediği takdirde zinaya düşme söz konusuysa vaciptir. Maziye bağlanan icap ve kabul sıygalarıyla veya taraflardan ikisinden birinin mazi diğerinin müstakbel siygayı kullanmasıyla kurulur. "Nikâh ve tezwiç" lafızları kullanılarak sahih olur...")

¹³ Sirâcüddîn Ömer b. Nuceym b. Muhammed el Mısıri İbn Nuceym, *en-Nehri'l-Fâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâ'ik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002, II, 183. Ayrıca bk. Zeynüddîn Zeynel Âbidin Zeyn b. İbrâhîm Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâ'ik*, Beyrut: [y.y.], 1993, III, 94.

ibaresine yaptığı “ikisi de tövbe ettiler” kaydı ve “bu kayıt gereklidir,” (ولا بد من (قيد هذا sözü münasip değildir. Çünkü musannifin “haddi kazf uygulanmış iki kimse” (أو محدودين في كذف) ifadesini mutlak kullanmasının (kayıtlamamasının) maksadının Hanefîlerin,¹⁴ bu konuda, Şâfiîlerin¹⁵ ictihadlarının hilafına bir görüğe matuf olduğunu belirtmektir. Tevbe etmeden önce haddi kazf uygulanmış kimse ile fıska zahir (ortaya çıkmış) kimse hakkındaki, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) bu kimseler tevbe eder ve durumlarını ıslah ederlerse şahitliklerinin sahih olduğunu kabul eden görüşünün hilafına işaretir.¹⁶ Tevbeden sonra haddi kazfe uğramış ve mestur (adaleti ya da fasıklığı veya güvenilirliği belli olmayan) kimselerin şahitliğinin sıhhatine gelince, ikisinin şahitliğinin kabulü konusunda Hanefî ve Şâfiîler arasında ihtilaf yoktur. Velayete ehil olduklarından dolayı şehâdete de ehildirler. Tevbeden sonra haddi kazfe uğramış ve mestur kimselerin şahitliğinin sıhhati, Zeylâî (ö. 743/1343), *Tebyñnü'l-Haqa'ik Şerhu Kenzi'd-dekâik*¹⁷ ve İbnü's-Sâatî'nin (ö. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn fi'l-fikhu'l-Hanefî* şerhlerinde de belirtilmiştir.¹⁸ Hamevî bu izahlardan sonra konuyu şöyle bağlamaktadır: Ortaya çıktı ki, Şârih İbn Nüceym'in, *Kenz* şerhinde “محدودين-haddi kazfe uğrayanlar” sözüne ilave ettiği “tövbe etmişlerse” kaydı ve “bu kayıt

¹⁴ Hanefîlere göre haddi kazfın uygulanması şahitliği düşürür. Çünkü haddin uygulanması sözün yalan (iftira) olduğunun (adaletin cerhi) tescilidir. Tevbeden sonra hadde uğrayan kimsenin yine şahitliği ebediyen kabul edilmez. Haddi kazften dolayı tövbe ederek dini-ahlaki yaşamlarını düzelteren fasıkların fıska ortadan kalkar ancak, şahitliği kabul edilmez. Hanefîler kazf haddini Allah (cc) hakkının ağırlıkta olduğu bir kul hakkı olarak telakki ederler. Bk. (Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûf*, trc. H. Mehmet Günay, Hüseyin Kayapınar, Ahmet Bostancı, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, [t.y.], IX, 119; H. Yunus Apaydın, “Şâhit”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 278-283; Hamza Aktan, “Kazf”, *DİA*, 2002, XXV, 148-149; Sabri Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017, s. 176.

¹⁵ Şâfiîler, haddi kazfın uygulanmasından sonra mahdud ve fasık kimse durumlarını ıslah ederlerse şahitliklerinin kabul edileceği yönünde görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Şâfiîler'e göre haddi kazf, kul hakkı kapsamında bir suç ve cezadır. (Apaydın, “Şâhit”, XXXVIII, 278-283; Aktan, “Kazf”, XXV, 148-149)

¹⁶ Ebu Hanife'ye göre had vurulmadan önce kişinin tevbesi şahitliğinin kabulünü gerektirmez ancak, fasıklık sıfatını ortadan kaldırır. Mâlik, Şafii ve Ahmet b. Hanbel'e göre tevbe bu cezayı da ıskat eder; yani tevbe edenlerin bundan sonra şahadetleri makbuldür. (Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, I, 325.

¹⁷ Fahrettin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylâî, *Tebyñnü'l-Haqa'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Bulak: Dâru'l-Kutübü'l-İslâmî, 1313, II, 99.

¹⁸ Muzaffereddîn Ahmed b. Ali b. Sâleb İbn es-Sâatî, *Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn fi'l-Fikhu'l-Hanefî*, Beyrut: [y.y.], 2005, s. 772; bk. İbn Nüceym, *Nehr*, III, 94.

kaçınılmazdır” (لا بدُّ من هذا القيد) açıklaması, Hanefîler açısından şüphesiz olmamış bir şeyi yapmaktır. Bilakis bu kaydın varlığı değil yokluğu kaçınılmazdır. Çünkü İbn Nüceym'in bu görüşü, Hanefîlerin tevbe etmese de haddi kazfe uğramış (nikâhta) kimsenin şahitliğinin sahih olmayacağı görüşüne uymamaktadır. Bu sebeple muhakkik Trâblusî (ö. 922/1516), *el-Burhân Şerhi Mevâhibi'r-Rahmân*'da, “tevbe etmeyip haddi kazfe uğramış kimseler,”¹⁹ düzeltici sözünü eklemiştir.

Hamevî'nin metin ve şerhte iki yönden benzerlik bulunduğu değerlendirmenin ikincisi olan, metinde geçen *fâsıkayn* (فاسقين) âmm kelimesinden sonra hâss bir kelime olan *mahdudeyn* (أو محدودين في قذف)'nin kullanılmasıdır. Şârih İbn Nüceym, hâss olan “mahdudeyn”in amm olan “fasıkayn”den sonra zikredilmesini, “tekrarı zorunlu oldu” (والأ لزم التكرار) şeklinde nitelemiştir. Hamevî'ye göre bu söz de aynı şekilde memnûdur. Çünkü “haddi kazfe uğramışlar” (أو محدودين في قذف) ifadesi mutlak olarak “fâsıkayn” (فاسقين) sözünden daha hâss'tır.²⁰ Âmm'dan²¹ sonra hâssın zikredilmesini de kimse tekrar olarak zikretmemiştir. Âmm lafızla, hâss lafız karşılaşırsa, âmmla kastedilen şey sadece hâss'tır. Çünkü “haddi kazfe uğramış kimseler” sözü, *Kenz'in* metninde “fâsıkayn (iki fâsık)” mutlak olarak tahsis edilmiştir. Hiç kimse âmmdan sonra hâssın zikredilmesini tekrar olarak söylememiştir. İcazın şerefli zirvesi, mecâzın son noktası olan Allah (cc) kelamında nasıl böyle bir tekrar vâki olur?²² İmam Hamevî, İbn Nüceym'in şerhine yaptığı bu tenkitleri nahiv açısından şu şekilde delillendirmiştir: “Suûdiye, *Havâşi*,²³ *İkrah Kitabı*'nda açıkladığı üzere hâss, âmm'la karşılaşırsa, bu hâssın, âmmdan mâadâ-hariç olduğu kastedilir.” demiştir. Bu açıklamaları yapan İmam Hamevî diyor ki, “Şimdi sana musannifin ibaresinde ki hâssın âmm üzerine “ev” edatıyla atfının ikisini birbirinden ayırmak için yapıldığının anlaşılması gizli

¹⁹ Burhanüddin İbrahim b. Musa b. Ebi Bekr b. Ali et-Trâblusî ed-Dımeşkî'ye (*el-Burhân Şerhi Mevâhibi'r-Rahmân*) ait eser.

²⁰ **Hâss:** Tek bir manaya delalet eden kelimelere denir. (Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hamîd et-Tehânevî, el-Fârûkî, *Keşşâfü İstılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk: Ali Rahruc, Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996, I, 732-734.)

²¹ **Âmm:** Bir kullanışta lafzın anlamının kapsadığı fertlerin tümüne herhangi bir sınırlama olmaksızın delalet eden lafızdır. (Tehânevî, *Keşşâfü İstılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, II, 1233-1234.)

²² 24/Nûr 4-5. ayete atıf var. “İffetli kadınlara iftira atan, sonrada dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna Allah (cc) çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”

²³ İmam Hamevî'nin bahsettiği bu müellifi ve eserini tespit edemedik.

kalmaz. “Hattâ” ve “vâv” bir şeyi diğlerinden ayırıştırma (infirâd) için kullanılır. *Muğni'l-Lebîb*'te²⁴ olduğu gibi.” demiştir. İmam Hamevî'ye göre metinde “fâsikıyn “ve “mahdûdeyn” şeklinde sıralanan kelimeler tekrar değil edatlarla birbirinden ayrılmış bağımsız manalara sahip lafızlardır.

D. ŞART MUHAYYERLİĞİ VE MÜLKİYET

Mevzu 3:

“Hanefî mezhebine göre, bey'de şart muhayyerliği, tarafların her biri veya ikisi için üç gün veya daha az zaman içinde beyi feshetmek veya icazet ile nâfiz hale getirme hususunda şart kılınmaktadır. Üç gün içinde bedel ödenmezse akit sahih olmaz. Ödenirse sahih olur. Satıcı muhayyer olursa, bu durum, mebi'nin satıcının mülkiyetinden çıkmasına manidir. Bu halde mebi'yi kabzedenden müşteri, helak edince kıymetini öder. Müşteri muhayyerse, mebi'nin satıcının mülkiyetinden çıkmasına mani değildir. Fakat Ebu Hanife'ye göre müşteri mala malik olamaz. Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre malik olur. Mebi' müşterinin elinde helak olur veya ayıplı yani kusurlu hale gelirse bedelini tazmin eder.”²⁵

Şart muhayyerliği ile ilgili Hanefîlerin görüşleri klasik kaynaklarda bu minval üzeredir. İmam Hamevî, aşağıda bahse konu olan risalesinde, şart muhayyerliğinde tarafların muhayyerlik durumlarına göre malın mülkiyetten çıkıp çıkmayacağı ve buna bağlı olarak helak olan mebi'nin tazmininin hangi tarafa yükleneceği meselesini, herhangi bir eser zikretmeden, doğrudan Hanefîlerin görüşlerini ele alarak tartışmıştır: “Mebi' (satılan şey)de muhayyerlik olduğu zikredilir. Bâyi'n (satıcı) muhayyer olması mebi'in onun mülkiyetinden çıkmasına manidir. Yani mal satıcının mülkiyetinden çıkmaz. Müşterinin muhayyer olması ise, mebi'nin satıcının mülkiyetinden çıkmasına mani değildir. Yani mal satıcının mülkiyetinden çıkar.”²⁶ Ebu Hanife'ye göre müşterinin muhayyer olduğu durumda, satıcının mülkiyetinden çıkan mebi'ye, müşteri malik olamaz. İmâmeyn'e göre ise, müşteri mebi'ye malik olur.”²⁷ *es-Sirâcül*

²⁴ Cemâleddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1992, s. 463 vd.

²⁵ Ebu'l Hasen Ahmed b. el-Kudûrî, *el-Muhtaşaru'l-Kudûrî*, trc. Süleyman Fahir, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, s. 125; Neseî, *Kenz*, s. 71; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, Konya: Tekin Kitabevi, 2014, s. 66.

²⁶ Kudûrî, *Muhtaşar*, s. 125; Neseî, *Kenz*, s. 71.

²⁷ Kudûrî, *Muhtaşar*, s. 125.

Vehhâc'da da, “Satılan şeyin nafakasının (bakım masrafları) müşteriye ait olduğu konusunda ihtilaf yoktur.”²⁸ denilmiştir.

İmam Hamevî, “İmameyn'in zahir olan sözlerine göre, mebi'in nafakası müşteriye vacipse, mebi'in mülkiyeti de müşteriye geçmiş demektir. Muhayyer olan müşterinin mülkiyetine girmeyen mebi'in nafakasını müşteriye yükleyen Ebu Hanife'nin görüşü ise müşkildir.”²⁹

İmam Hamevî, Ebu Hanife'nin görüşünün müşkil; İmameyn'in görüşünün açık olmasını, nafaka sorumlusu olmanın şartlarına göre açıklamaktadır. Nafaka sorumluluğu, *mülkiyet*, *karâbet* (yakınlık, hısımlık) ve *ihtibasla* (belli bir yerde tutma; kadın ihtibas karşılığı nafakaya hak kazanır) vacip olur. Müşterinin muhayyer olmasıyla mebi'ye karşı nafakayı temin sorumlusu olabilmesi ve Ebu Hanife'nin görüşünün isabetli sayılabilmesi için, bu üç durumdan birinin mevcut olması gerekirdi. Ebu Hanife'nin içtihadının neticesine göre müşterinin mülküne girmeyen mebi'nin nafakasının vücubuna sebep olan mülkiyet şartı mevcut değildir. Dolayısıyla, mebi' müşterinin mülküne girmeden nafakası müşteriye nasıl vacip olur?” diyerek hem mülkiyetine girmeyen mebi'nin nafakasını müşteriye yükleyen Ebu Hanife'nin görüşüne hem de “*Sirâc*”taki şerhe itiraz etmektedir. Uygulama ve isabetin, İmameyn'in -mebi' mülkiyete girerse nafaka ancak o zaman müşteriye vacip olur- görüşüne uygun olduğunu da Hanefi mezhebinin prensiplerine göre zımnen vurgulamaktadır.

E. ŞART (SÜRE) MUHAYYERLİĞİ VE FÂSİD SATIŞ

Mevzu 4: Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik*'te şart muhayyerliği³⁰ akdin her iki tarafı için sahihtir”³¹ demiştir. *Kenz Şârihi* İbn Nüceym, *en-Nehri'l-fâ'ik*'te bu ifadeyi,

²⁸ Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-Neyyire*, thk. İlyas Kaplan, Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006, I, 445. (*el-Cevheretü'n-neyyire*, Kudûri'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*'ının şerhi olan –risalede zikredilen- es-*Sirâcü'l-vehhâc*'ın muhtasarı olup iki cilt halinde yayımlanmıştır. Ebubekir Sifil, “Haddâd”, *DİA*, 2006, XIV, 553; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 162.)

²⁹ **Müşkil:** Sözü kendisinden ne kastedildiği anlaşılmayan ve kastedilen manayı açıklayacak bir başka belirtiyeye ihtiyaç olan sözdür. (Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mücemu't-Târifât*, thk: Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-Fazîle, [t.y.s], s. 181; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet, 1998, s. 347.)

³⁰ “**Şart muhayyerliği:** “Akit esnasında veya akitten sonra tarafların anlaşmasıyla, tarafların veya birinin akdi kabul veya feshetme hususunda muhayyer kılınmasına denir. Şart muhayyerliğinde akdin feshi kabul eden cinsten olması gerekir.” (Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968, VI, 7; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, İsmail Karagöz v.d., Ankara: DİB Yayınları, 2015, s. 458-459.)

³¹ Neseî, *Kenz*, s. 73.

“şart muhayyerliğinin mutlak olması aynı zamanda, fasid satışın (beyî fasid) ondan daha umumi olduğunu gösterir,”³² şeklinde şerh etmiştir. Hamevî, İbn Nüceym’in şerhi için şöyle itirazda bulunmakta: “Şart muhayyerliği, tarafların kendilerindeki zararı defetmeleri için şârî’ tarafından merhamet ve kolaylaştırıcı ilave kural olarak vazedilen feshettir.³³ Dolayısıyla bey’de taraflar için şart muhayyerliği hakkı olmasaydı, akit lazım olacaktı. Fesih imkânı olmayacağından bey’ lazım³⁴ (bağlayıcı) hale gelecekti. Akit bağlayıcı (lazım) olunca da taraflar kendilerine isabet eden zararı doğrudan fesihle değil başka yollarla bertaraf edeceklerdi.”

Beyî fâsîd ise, asıl itibariyle gayr’ı-lazım olan akiddir. Bilakis şârî, beyî fâsîd te fesadı ref’ etmeye (ortadan kaldırmaya) tarafları mecbur kılmıştır. Taraflar ya akdi feshetmeli, feshetmezlerse hâkim re’sen fesheder ya da Hanefilere göre beyî (satışı) fâsîd kılan sıhhat şartlarındaki eksiklik ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca, şart muhayyerliğinde ise akit feshedilmeden süre dolunca akit lazım hale gelir. Şart muhayyerliği iki tarafın rızasıyla feshi mümkün olan lazım akitlerde söz konusu olur. Fâsîd satışta feshe bir mani bulunmadıkça bayi ile müşteriden her birinin beyi feshetmeğe hakkı vardır. Ancak feshe bir mani tahakkuk ederse akid fesh olunmaz. Bu gibi sebeplerden şart muhayyerliğinin manası fâsîd satışta yoktur.³⁵ Yani şart muhayyerliği neticesindeki fesihle, akdin vasfındaki yani sıhhat şartlarındaki eksikliğin düzeltilmesi imkânı olan fâsîd satışın feshi bu açıdan benzeşmez.

Hamevî, mutlak olan şart muhayyerliği ile ondan daha umumi olan fâsît beyin İbn Nüceym’in *Kenz* şerhinde açıkladığı gibi olmadığını, şartları ve hükümleri itibariyle farklı olduklarını, böylece mutlak şart muhayyerliğiyle umumi olan fâsîd satışın birleştirilemeyeceğine dikkat çekmektedir.

F. FÂSİT SATIŞIN FESHİ

Mevzu 5: Nesevî, *Kenz*’de fâsîd satışın, tarafların her ikisi tarafından feshedilmesinin vacip olduğunu belirtmektedir (ولكلٍ منهما فسخه).

³² İbn Nüceym, *Nehr*, III, 363; İbn Nüceym, *Bahr*, VI, 3.

³³ “**Fesih**”: Bir akdin iradi olarak ortadan kaldırılmasıdır. (Ali Bardakoğlu, “Fesih“, *DİA*, XII, 427; Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, s. 293.)

³⁴ “**Lâzım**”: Akdin taraflarca feshedilemeyecek ve ortadan kaldırılamayacak derecede bağlayıcı olmasıdır. Bu manada muhayyerlik haklarının bulunmadığı akitlerdir. (Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmûsu*, VI, 6; Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri*, s. 293.)

³⁵ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kâmûsu*, VI, 89-91; Zuhaylî, *İslam Fıkhu*, V, 192.

Devamını ise, “müşterinin mebi’yi satması, mebi’nin üzerine bina yapması, hibe ve (köleyi) azat etmesiyle fâsid satış feshedilemez. Çünkü mebi’nin üzerindeki tasarruf hüküm doğurur,”³⁶ şeklinde bağlamıştır.

Kenz Şârihi Zeylaî’ye (ö. 743/1343) göre, Nesefî’nin *Kenz*’de ki (ولكلٍ منهما) ifadesi (وعلى كلٍ منهما) manasındadır. Bu şekilde ibareye vücubiyet manasının verilmesi, akitteki fesadın fesihle kaldırılmasını taraflara vacip (mecburi) kılmaktadır. Dolayısıyla fesadın fesihle ortadan kaldırılması (ref) taraflara vaciptir. Buradaki “lâm”ın manası “alâ” manasındadır.³⁷ Mesela, Allah (cc)’da el-İsra 17/7. âyette (وإن أسأمت فلها)³⁸ geçen “lâm”ı, “aleyhâ” manasına kullanmıştır.

Şârih Aynî (ö. 855/1451), şârih Zeylaî’nin yorumunun zorlama olduğunu söylemektedir. Sorgulayıcı (müteakkiben) bir tavırla Aynî, böyle bir zorlamaya gerek olmadığını, “lam”ın aslı üzere olduğunu, çünkü “lam” harfi cerri, akdin fesadının kaldırılması konusunda tarafların her biri için tek yolun zaten fesih olduğunu açıklar. Bu konuda taraflardan birinin bilgisi olmadan, diğeri tek başına hareket edebilir. Çünkü taraflardan birinin rızası olmasa da fesih gerçekleşir³⁹ diyerek Zeylaî’nin şerhindeki gibi (li-ج) harfi cerrinin anlamının, (على-alâ) harfi cerri anlamında kılınmadan da aynî anlama geleceğini söylemektedir.

Hamevî’ye göre, Şârih Zeylaî’nin *Kenz* şerhindeki bu sözleri, *Kenz*’de ki anlatılana benzemeyen sözlerdir. Çünkü *Kenz*’de kastedilen mana, şüphesiz bey’i fâsidin feshinin vücubudur. *Kenz*’in metninde geçen (ولكلٍ منهما فسخه) ifadesindeki, “lâm”ın aslı üzerine bırakılması şeklindeki Aynî’nin şerhinin manası da vücubu değil cevazı ifade etmektedir. Burada “lâm”ın haberle beraber konuyu aşikâr hale getiren “alâ” manasına kılınmasına ihtiyaç vardır. Çünkü burada konu feshin taraflardan her ikisi için tek vacip yol olmasıdır. Bu ifadeyle beraber “fâsid satışta fesih, taraflardan her biri için tek vacip yol” anlamını ifade edebilsin. Şayet Aynî’nin dediği gibi “lâm” manası üzere kalırsa, ibare bu haliyle “alâ” harfi cerrinin sağladığı vücub anlamını ifade etmediğinden fâsid satışın feshi, vacip değil caiz anlamı haline dönüşür. Çünkü “lâm” fasih kelimada sebepleri ayrıntılı olarak gösteren bir hakikattir/delildir.

Hamevî bu mevzuda, Nesefî’nin *Kenz*’de ki ibareyle vücubiyet kastettiği halde, iki farklı şârih tarafından, bir nahiv inceliğini ihmalden dolayı, araları

³⁶ Nesefî, *Kenz*, s. 73.

³⁷ Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînü’l-Hakâ’ik fi Şerhi Kenzü’l-Değâ’ik*, Mısır: [y.y.], 1314, IV, 43 v.d.

³⁸ 17/ İsrâ 7: “...kötülük yaparsanız kendiniz için yapmış olursunuz.”

³⁹ Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Remzü’l-Hakâ’ik fi Şerhi’l-Kenzü’l-Değâ’ik*, [b.y.]: [y.y.], [t.y.], II, 24.

uzlaştırılmayacak cevaz veya vücup gibi ikili hükme gidildiğini ifade etmiştir. Kendisi nahvi inceliği açıklayarak isabetli olan hükmü açıklamıştır.

G. YARGI KARARLARININ DEĞİŞMEZLİĞİ

Mevzu 6: Hamevî, altıncı mevzuya, Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* adlı eserinin, *Kitâbü'l-Kazâ* bölümünde: “Fakihlerin ihtilaf ettiği konu şudur: Bir kadı hüküm veriyor, sonra diğer kadı geliyor ve (önceki kadının verdiği) bu hükmün dışında bir görüşe sahip oluyor ve önceki kadının verdiği hükmü değiştiriyor. Kendi görüşünü uyguluyor. Yargılamada asıl olan; bir meselede sonraki hâkim, önceki hâkim tarafından verilmiş bir içtihatla karşılaştığında onu uygulamasıdır. Daha sonra gelen onu reddedemez. Yani verilmiş bir hükmü bozacak karar veremez. Çünkü sonuç itibariyle her iki içtihadın da hata ihtimali aynı olduğundan,⁴⁰ ikincinin içtihadı da birincinin içtihadı gibidir.”

⁴⁰ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Beyrut: [y.y.], [t.y.], III, 107. (Not: Parantez içindeki alıntı, İmam Hamevî'nin alıntı yaparak değerlendirdiği kısmın içinde bulunduğu paragrafın tamamıdır. “Bir hâkime, başka bir hâkimin verdiği karar iletildiğinde o bunu onaylar. Ancak bu karar Kitap, Sünnet ve İcmâ'ya aykırı ise onaylamaz. Örneğin: Şer'î delile dayanmayan bir görüşten olması gibi. *el-Câmi'u's-Sağîr*'de: “Bir hâkim, fıkıhçıların ihtilâf ettiği bir meselede karar verirse, ondan sonra gelen ve ayrı görüşte olan hâkim de onun kararını onaylar” denilmiştir. Bu husustaki fıkıh kuralı şudur: Hâkim tarafından verilen karar, içtihat konusu olan bir meseleye tesadüf ederse bu karar geçerli olur ve başkası tarafından geri çevrilemez. Çünkü ikinci hâkimin içtihadı isabet bakımından birinci hâkimin içtihadından farklı olmadığı gibi bazen birinci hâkimin, kararlaştırılmış olan içtihadı tercih edilir. Bu nedenle ondan aşağı olan başka bir içtihatla bozulamaz. Şayet hâkim, içtihat konusu olan bir mesele hakkında kendi mezhebini unutarak, kendi mezhebinin görüşüne aykırı karar verirse İmam Ebû Hanife'ye göre bu karar geçerlidir. Yok, eğer bilerek bu kararı verirse bu konuda İmam Ebû Hanife'den -biri kararının geçerliliğine öbürü de geçersizliğine dâir olmak üzere- iki rivayet bulunmaktadır. Geçerli oluşunun gerekçesi, kesin hata olmamasıdır. Diğer iki imama göre ise karar her iki durumda da geçersizdir. Çünkü burada hâkim, (tabi olduğu mezhep açısından) kendisine göre yanlış olan bir karar vermiştir. Teamül de son görüşe göredir. Sonra içtihatla verilen kararın söylediğimiz şer'î delillere aykırı olmaması gerekir.”).

Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *İnâye*'sine yaptığı *Haşiyeye'de* Sâdî Çelebî (ö. 945/1539) *Hidaye*'deki görüşün aksine şöyle diyor: “Bizim düşüncemize göre başkasının mezhebinin görüşü doğru ihtimali olan hatadır. Bizim mezhebimizin görüşü ise hata ihtimali olan doğrudur. Yani bu bakış açısıyla bize göre ikincisinin içtihadı birincisinin içtihadı gibi değildir.”⁴¹ Yani önceki kâdımın bir mesele hakkında verdiği hükmü sonra gelen değiştirip kendi görüşünü uygulayabilir demektedir.

Mergînânî'nin görüşüyle karşılaştırdıktan sonra Sâdî Çelebî'nin bu görüşünü tenkit eden Hamevî: “İlmin lezzetini alan ve bu makamda iyice düşünüp tefekkür eden kimseye gizli kalmaz ki bu bahis (inceleme) men', yani engelleme ve yasaklama tarafındadır. Çünkü ikinci içtihatla verilen hüküm birinci içtihatla verilen hüküm gibidir. Bu iki içtihadın her biri sonuçta Allah (cc) katındaki hakka isabet edememe yönüyle hata ihtimali taşırlar. O zaman ikinci içtihat, birinci içtihat gibidir diye düşünülürse, bu, “Hanefî mezhebini takip eden bir mukallidin mezhep imamı Ebu Hanife olduğundan, bu mukallide göre onun içtihatları hata ihtimali taşıyan doğrulardır. Başka mezhep imamlarının içtihatları ise doğruluk ihtimali taşıyan hatalardır diye inanması vaciptir” şeklinde söyleyen kimsenin sözüne de ters düşmez. Çünkü bu itikat ve meselenin özü itibarıyla böyledir. Bu Sâdî Çelebî'ye gizli kalsa da konunun ince-düzeltilmesi gereken noktası da burasıdır diyerek gerekçelerini ilmî, lugavî ve mantıkî olarak sıralar.

Sonuç olarak içtihat mevzuunda farklı mezhep imamlarının içtihatları Allah (cc) katındaki hakka isabet edememeleri ve hata ihtimali taşımalarından dolayı birbirleriyle eşit seviyede olup hak, Allah katındadır. Ancak mezhep mukallitleri açısından bağlı oldukları mezhebin reyi, diğer mezheplerin içtihatlarına nispetle hata ihtimali olan doğrulardır. Diğer mezheplerin içtihatları ise mukallit için doğru olma ihtimali olan hatalardır. *el-Hidâye* sahibinin bunu böyle ifade ettiğini kabul eden Hamevî, Sâdî Çelebî'nin bu meselenin mihengi olan bu ince ayrıntıyı ihmal ettiğini düşünmekte ve tenkit edip düzeltmektedir.

H. ŞAHİTLİK

Mevzu 7: Nesevî, *şehâdeti kabul edilip edilmeyen kimseler*⁴² başlığının sonunda, “...Ben şahadetimin bir kısmında şüpheye (vehme-أوهمت) düştüm diyen

⁴¹ Sa'dullah b. İsa b. Emîrhân Sâdî Çelebî, *Hâşiyetü'l-İnâye*, Beyrut: [y.y.], [t.s.], VII, 304. (*Şerhu Fethu'l-Kadir*'in içerisinde.)

⁴² **Not:** Risalede konu, “*Bâbu İhtilâfi fi's-Şehâde*” başlığı altında geçtiği ifade edilmiştir. Metinle yaptığımız karşılaştırmada, konunun “*Bâbu men Tükbelü Şehâdetühû ve Men lâ Tükbelü*” başlığı altında geçtiğini görülmektedir. Yine, metindeki “...ben şahadetimin bir

kimsenin şehâdeti kabul edilir.”⁴³ denmiştir. “Miskîn” lakabıyla meşhur *Kenz şârihi* Allâme Muhammed Molla Miskîn (ö. 907/1501) ise, “(adil kimse) vehme düştüm (ifadesini), hata ettim (أوهمت أخطأت) ziyade zikriyle söylese” veya “(şahitlikte) benim üzerime düşen şeyi unutmakla hata ettim” şeklinde söylese şehâdeti bâtil olur,”⁴⁴ demiştir.

Hamevî, bu durumu aşağıdaki şekilde izah etmektedir: “Metin ve şerhin ibarelerinin ikisinde mana bakımından durum benzerdir. Metnin ibaresine gelince, “evheme” (أوهم) kendiliğinden nesne (müteaddî) almaktadır. Hâlbuki “evheme” (أوهم) fiili “ilâ” (الى) harfi cerri ile müteaddî olabilir. Şu şekilde ki, bu fiil “ilâ” harfi cerri olmadan kapsamına aldıklarının hepsine müteallik olmasına rağmen, “ilâ” harfi cerriyle bazısına müteallik kılınmış olmaktadır.”

Hamevî’ye göre, metinde “evheme” (أوهم) fiili kullanılarak, kapsamına aldığı bazısına müteallik olduğu -şahitliğimin bir kısmında şüpheye düştüm-kastedilmesine rağmen, bunu sağlayacak olan (الى) harfi cerriyle kullanılmamıştır.

Fiil (الى) harfi cerriyle kullanılmadığından mana olarak muhtevasının bazısına değil hepsine müteallik kılınmış olmaktadır. Yani kastedilen mana için münasip fiil kullanılmasına rağmen, fiil uygun “harfi cer”le kullanılmadığından istenilen *ba’z* manası ortaya çıkmamıştır, diyerek metni tenkit etmiştir.

İkinci olarak, “şerhe gelince, şârih “evheme” (أوهم) fiili “ehta’tü” (أخطأت) fiiliyle tefsir edilirse şehâdet batıl olur,” diyen şârihe, Hamevî cevap vermiş ve “bu tefsir, (أوهم) “evheme” fiiline değil, “vehime” (وهم) fiiline münasip idi,” diyerek şârihi tenkit etmiştir.

Şârihin yukarıda zikrettiğimiz şerhleri, metinde geçen “şehâdetimin bazısında şüpheye düştüm,” diyen kimsenin şehâdetinin makbul sayılacağı ortak noktasına katkıda bulunmak için yapılmıştı. Yine şerhteki (أوهمت أخطأت) ifadesinin

kısımında şüpheye (vehme) düştüm diyen kimsenin şahadeti kabul edilir,” ifadesinde “*âdil kimse ise- lev kâne âdilen* “ ilavesi risalede zikredilmemiştir.

⁴³ Neseî, *Kenz*, 86. (Şahitliğini kabul etmeye engel bir kusuru çıkan (mecruh: adaleti ve zabtı kusurlu) kimsenin şahadetini kadı dinlemez. Şahadetine güvenilen (adil) kimsenin ise, ben şahadetimin bir kısmında şüpheye (vehme) düştüm diyen kimsenin şahadeti kabul edilir.”)

⁴⁴ Muînüddin Muhammed b. Abdullah (İbrahim) el-Ferahi el-Herevi, Molla Miskîn, *Şerhu Kenzu’d-Dekâik*, Kahire: [y.y.], 1328) yılında basıldığı, Mustafa Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 246-247. sayfalarda belirtilmiştir. Ancak esere ulaşamadık. (İmam Hamevî bu esere, “*Keşfü’r-Remz an Beyâni (habâya)’l-Kenz*” adlı bir haşiye yazmıştır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 246-247.)

ise, metindeki anlamı “ba‘z” olmaktan çıkarıp “kül” haline getireceğini vurgulamaktı. Zaten “evheme (أُوْهْمَ) fiili (أَلَى) harfi cerriyle kullanılmadığından “bazı” anlamında değil “kül” anlamında idi. Dolayısıyla Hamevî’ye göre metin ve şerh yukarıda anlatıldığı gibi farklı yönlerden “şahitliğimin bir kısmında şüpheyeye düştüm” manası verecek neticeye ulaştırmadıklarından aynı yanlıştta birleşttiler.

Hamevî, bunu ayrıca nahiv kaideleriyle destekleyerek ispata şu şekilde çalışmıştır. Sâleb’in,⁴⁵ *Fasih*’inden şahit getirerek, “tamamı terk edilen şey için, şüpheyeye düştüm (أُوْهْمَتُ)” denilir; “hesab tamamen karıştırıldığı zaman “üvhemü” ve “vehimtü” (أُوْهْمُ وَوَهْمْتُ)” denilir; “kalb başka bir kanaate yöneldiği zaman (أُوْهْمَ) denilir”; “sen ondan başkasını istiyorsan (أُوْهْمُ وَوَهْمُ)” “ehimü vehmen” denilir, şeklinde dil yönünden şerh ve metnin farklı yönlerden aynı yanlıştta birleştiklerini ispata çalışmıştır.

Dolayısıyla “üvhimtü” (أُوْهْمَتُ) fiili şehadetin tamamında şüpheyeye düşmeyi ifade etmektedir. “Vehemtü” (وَهْمْتُ) fiili ise asıl gayeden başka bir şeyi irade etmeyi ifade ettiğinden şehadet konusunda “üvhimtü” ile aynı manada kullanılmalıydılar. Hamevî’ye göre, bu açıdan fiilin her iki kullanımı da batıl ifade etmeliydi. Yani *Kenz* ve şerhinde kullanılan fiil ve harfi cerlere göre, bu kimsenin şehâdeti makbul değil, batıl sayılmalıydı.

I. SONUÇ

İmam Hamevî’nin kendisi Hanefî fukâhasından olmasına rağmen, Hanefî fakihlerin eserlerini tenkit etmesi, eleştiri ahlakı ve tahammül kültürünün gelişmesine, ilmi sürekliliğe, meseleleri farklı açılardan ele almaya ve farklı tartışmalara katkı sağlamıştır.

İmam Hamevî, bu risalede fikhî meselelerle ilgili bölümde, tespit ettiği çelişkilere itirazlarında, Hanefî mezhebinin genel prensipleri doğrultusunda isabetlidir. Çünkü ele aldığı konularda tespit ettiği çelişkiler, mezhepte içtihatları müfta bih olan imamların, mezhebin usul prensiplerini aştığını ve bazen de dil kaidelerini ihmal ettiklerini göstermektedir. Bu manada risalede görüldüğü gibi mezhebin prensiplerinin aşılması hükümde ince mantıksal çelişkilere sebep olmaktadır. Meselâ bunun örneklerinden birkaçını şöyle sıralamak mümkündür: Nikâhta tarafların icap ve kabulü (meşru olan en az iki şeyden birinin diğerine tercih edilmesi olan ihtiyarı) duymamaları, bir şeye meylin son safhası olan rızanın yokluğuna delalet sayılmıştır. Sonuç olarak rıza yoksa nikâh da inikâd

⁴⁵ Ebû Ali Ahmed b. Hüseyin el Merzûkî, *Şerhu Faşîhi’s-Sa’leb*, [b.y.]: [y.y.], [t.y.], s. 145.

etmez. Aynı durum, ihtiyarı ifsad etmesi nedeniyle rıza tahakkuk etmediğinden mükrehin nikâhının da yokluğunu iktiza ettirmeliydi. Bazı kaynaklarda, Hamevî'nin yerinde işaret ettiği gibi, mükrehin nikâhı sahih sayılmıştır. Bu durumda mesele, icap ve kabulü duymamakla rızanın tahakkuk etmemesi meselesiye ikrahta da rıza tahakkuk etmemektedir. Dolayısıyla mükrehin nikâhı da inikâd etmemeliydi. Neseî, nikâh konusunda, haddi kazfe uğrayan kimsenin nikâh şahitliğiyle nikâhın inikâd edeceğini mutlak lafızla ifade etmiştir. Aslında mutlak ifade kullanması, tövbeyle haddi kazfe uğrayan kimsenin şahitliğinin kabul edileceği görüşünü benimseyen Şafî'ye muhalefet içindir. Şarih İbn Nüceym bu ifadenin şerhinde tövbe ederlerse kaydını koyarak Hanefîlerin görüşünü Şafîîlerin görüşüyle aynı kılmıştır. Yine Ebû Hanîfe'ye göre, müşteri satılan şeyde muhayyerse, mebi'in mülkiyeti satıcıda kalır ancak müşteri mebi'in nafakasını temin eder. Hamevî, Hanefîler de nafaka sorumluluğu için mülkiyetin gerekli şartlardan biri olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin bu görüşünün müşkil olduğunu ifade etmiştir.

Hamevî'ye göre, fıkhi meseleleri tartışırken tenakuza düşmeyi engelleyen asıl unsurlar dil, usul ve mezhebin genel prensiplerine bütüncül olarak riayet etmek ve tenakuzlara düşmekten kaçınmaktır.

Önceki fakihlerin fûrû fıkhı dair çalışmalarında Hamevî'nin tespit ettiği çelişkiler, dikkate değer inceliklerdir. Bu örnekler günümüz araştırmacıları açısından, fıkhi araştırmalarda usul olarak hataları en aza indirmeye yarayacak yol gösterici nitelikteki örneklerdir.

J. BİBLİYOGRAFYA

- Aktan, Hamza, “Kazf”, *DİA*, XXV, 148-149.
- Apaydın, H. Yunus, “Şahit”, *DİA*, XXXVIII, 278-283.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Remzî'l-Hakâ'ik fi Şerhi'l-Kenzü'd-Değâ'ik*, [b.y.] [y.y.], [t.y.], I, II.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslâmiyye ve Istulâhâtü Fıkhîyye Qamûsu*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1968.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif, *Mücemu't-Târifât*, thk: Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-Fazile, [t.y.].
- Çeker, Orhan, *İslam Hukukunda Akidler*, Konya, Tekin Kitabevi, 2014.
- Ensârî, Cemâleddîn b. Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'arîb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Erturhan, Sabri, *Temel Fıkıh Bilgileri*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Gemi, Ahmet, “Hamevî'ye Ait Eleştirel Bir Çalışma Örneği: Risâle fi' Nahiv”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/3, yıl: 9, cilt: IX, sayı:21, 585-606.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali, *ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîrü'l-Ebsâr*, [b.y.]: [y.y.], [t.y.].
- İbn Hümam, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid, *Şerhu Fetûhü'l-Kadîr*, Beyrut: [y.y.], [t.s.], I-X.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn Zeynel Âbidin Zeyn b. İbrâhîm Muhammed, *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'd-Değâ'ik*, Beyrut: [y.y.], 1993.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. Nüceym b. Muhammed el Mısri, *en-Nehrü'l-Fâ'ik Şerhu Kenzi'd-Değâ'ik*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002, I-III.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, I-III.
- Komasyon, İsmail Karagöz - Fikret Karaman - İbrahim Paçacı - Mehmet Canbulat - Ahmet Gelişgen - İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara : DİB Yayınları, 2015.
- Kudûrî, Ebu'l Hasen Ahmed, *el-Muhtaşaru'l-Kudûrî*, Trc. Süleyman Fahir, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrut: Dâru'l-erkâm b. Erkâm, [t.y.].
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Hüseyin el-Merzûkî, *Şerhu Faşîhi Sa'leb*, [b.y.], [y.y.], [t.y.].
- Molla Hüsvrev, Muhammed b. Ferâmûz b. Ali, *Dürrü'l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, Karaçi : [y.y.], 1980.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Kenzü'd-Değâ'ik*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Serahsi, Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, 30 Cilt, Trc. H. Mehmet Günay, Hüseyin Kayapınar, Ahmet Bostancı, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, [t.y.].
- Sinanoglu, Mustafa, “Hamevî”, *DİA*, XV, 456-457.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hamîd el-Fârûkî, *Keşşâfû Istulâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, Thk: Ali Rahruc, Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996, I-II.
- Zeylâî, Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus el-Bâsrî, *Tebyînu'l-Hakâ'ik fi Şerhi Kenzi'd-Değâ'ik*, Mısır: [y.y.], 1314.

Ankara Milli Kütüphanesi, no: 55 Hk 536/4 ve 1633 DVD numarası ile kayıtlı nüshanın ilk ve son varacağı (*Risâle fi Zeferâtî Mahrur ve Neşetî Masdûr* adlı eserin içinde).

Ankara Milli Kütüphane, *Risâle fi Zeferâtî Mahrûr ve Neşseti Masdûr* adlı eserin içinde fikhî mevzuların bulunduğu 71b-73a varakları.

Suûdî Arabistan Melik Suûd Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshanın ilk ve son varığı.

